

Тақризи

муқарризи расмӣ ба рисолаи диссертатсионии Нурув Нуралӣ Норович
зери унвони “Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил” барои
дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филология аз рӯйи ихтисоси 10.

01. 01.- Адабиёти тоҷик

Мирзо Абдулқодири Бедил яке аз шоирони бузурги мутафаккир ва соҳибандеша мебошад, ки ба туфайли истеъдоди вижа ва сабки мухтасс ба зоти хеш, ки дар ашъори гуногунжанри вай бозтоб ёфтаанд, на танҳо дар адабиёти форсии асри XVIII Ҳиндустон, дар тамоми таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ беназир ва бесолика аст. Шеърӣ Бедил инсиҷоми ҳама сабкҳои моқабли вай аст, аммо дар гунаи нав ва тарзи андешаи нав; шеърӣ Бедил гунаи насҷёфтаи шеърӣ устод Рӯдакӣ, Умари Хайём, Хоҷа Ҳофиз, Толиби Омулӣ, Калими Кошонӣ ва Соибӣ Табрезӣ аст, аммо бо истиқлол ва умқи андешаи шахсӣ. Дар шеърӣ Бедил тафаккури балиғи Рӯдакӣ, фалсафаи жарфи Хайём, латоифи сеҳрпардозонаи Ҳофиз, нозукадоии Толиб, хаёлбофиҳои Калим ва мазмунофариниҳои Соиб – ҳама гирди як меҳвар давр мезананд ва дар осӣи андеша ва тарзи нави гӯйиш бо ҳам омехтаву махлут мешаванд ва ҳамираи фитрату хилқати тафаккури навро ҳосил менамоянд.

Мирзо Абдулқодири Бедил аз зумраи суҳанваронест, ки ҳанӯз аз даврони ҳаёту фаъолияташ то бад-ин рӯзон мавриди таваҷҷуҳи донишмандон ва аҳли завқ қарор гирифтааст. Дар тамоми сарчашмаҳои таърихӣ ва кутуби тазкира, ки аз даврони ин ҳунарманди беназири шеър ба баъд ба вуҷуд омадаанд, роҷеъ ба вай маълумоти зиёд оварда шудаанд ва исми вай дар сарҳатти маълумоти сарчашмаҳову манобеъ воқеъ гардидаанд. Дар таҳқиқот ва адабиётшиносии ду садаи ахир муҳаққиқони зиёде дар хусуси шеърӯ ҳунари шоирии Бедил осори зиёде

дар сутӯҳи гуногун рӯйи кор оварда, ки дар иртибот бо пахлуҳои мухталифи эҷодиёти Мирзо Бедил ҳар яке аз арзиши вижае бархурдоранд. Раванди бедилшиносӣ чи дар адабиётшиносии хориҷ дар шумули таҳқиқоти донишмандони ҳиндустонӣ, афғонистонӣ, эронӣ ва русу аврупой, чи дар адабиётшиносии тоҷик дар шумули таҳқиқоти даврони шӯравӣ ва пасошӯравӣ бо маҷрои хосси худ идома ёфта, дар ин даврон тавассути муҳаққиқони хориҷиву тоҷик амсоли Е.Э. Бертелс, Н.И. Пригарина, Абдулҳаққи Бетоб, Ғуломхусайни Муҷаддадӣ, Халилуллоҳи Халилӣ, Иқболи Лоҳурӣ, Салоҳуддини Салҷуқӣ, Шафеии Кадканӣ, устод Айнӣ, Расул Ҳодизода, Кароматулло Олимов, Бобобек Раҳимӣ ва даҳҳо муҳаққиқи дигар дар мавзӯи мазкур мақолаҳову осори гуногунҳаҷм ба вуҷуд оварда шудаанд. Миёни ҷамеи осори таҳқиқии муртабит бар шеъри Мирзо Бедил, пеш аз ҳама, метавон осори муҳаққиқони афғонистонӣ Муҳаммад Абдулҳамиди Асир – “Калиди ирфон. Шарҳи ашъори ғомизи Абулмаонӣ Бедил”, осори Нурулхусайни Ансорӣ – “Баҳсе дар аҳвол ва осори Бедил”, “Шарҳи “Тӯри маърифат”, “Шарҳи рубоӣи Мирзо Абдулқодири Бедил”, Абдулғафури Орзу – “Бутиқои Бедил”, “Дар хонаи офтоб” ва “Тарсадоии Бедил”, Муҳаммад Козими Козимӣ – “Калиди дари боз (раҳёфтҳое дар шеъри Бедил)”, Асадуллоҳи Ҳабиб – “Воҷаномии Бедил”, Мулломуҳсини Муҷаддадӣ – “Бедилшиносӣ”, Ғуломхусайни Муҷаддадӣ – “Муштамил бар адвори ҳаёт, мушаххасоти афкор, хусусиёти ашъор ва мунтахаби осори Абулмаонӣ Мирзо Абдулқодири Бедил”, осори муҳаққиқи афғони муқими Олмон Сайиднурулҳаққи Коваш – “Инсоншинохтии Бедил”, покистонӣ Иқболи Лоҳурӣ – “Ҳайрат ва ҳақиқат”, Муҳаммад Абдулазизи Маҳҷур – “Оинабандони ҳайрати Бедил”, Ибодуллоҳи Ахтар – “Бедил”, ҳиндустонӣ Ҳамидризо Қиличхонӣ – “Истилоҳоти нухлапардозӣ дар девони Бедили Дехлавӣ”, эронӣ Шафеии Кадканӣ – “Шоири оинаҳо”, Ҳайдари Каримпур – “Бедили Дехлавӣ” ва, ҳамчунин,

тахқиқоти арзишманди устод Садриддин Айниро зери унвони “Мирзо Абдулқодирӣ Бедил” ба таври махсус ном гирифт. Маҷмӯаҳои мақолоте ҳам, ки дар пайи ҳамоишҳои конфронсиҳои бахшида ба Мирзо Бедил дар Афғонистону Ҳиндустон, Эрон ва Тоҷикистон дар солҳои гуногун зери унвонҳои “Бедилгаройӣ ва муруре бар заминаҳои фарҳангӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ он дар Афғонистон”, “Бедил дар оинаи урс” (дар Эрон), “Қанди порсӣ”, “Нақд ва таҳқиқ” (дар Ҳинд) ва “Бедил дар Тоҷикистон” (дар фаслномаи “Рӯдакӣ”- и Тоҷикистон) таҳия гардидаанд, фарогири мақолоти арзишманда дар ихтисос бар шеър ва ҳунари шоирии Бедил буда, тавассути онҳо дар шинохти Бедил метавон суди зиёд гирифт. Дар адабиётшиносии муосири тоҷик ба ҳайси охирин таҳқиқот дар мавзӯи Мирзо Абдулқодирӣ Бедил – ин осори Бобек Раҳимӣ таҳти ановини “Зиндагиномаи Бедил”, “Ошноӣ бо Бедил”, “Тавсифи осори Бедил” ва “Шарҳи шаст ғазали Бедил” ба ҳисоб мераванд, ки дар самти бедилшиносӣ нисбатан муфассалтару фароғиртар ба ҳисоб мераванд.

Чунонки аз осори Мирзо Абдулқодирӣ Бедил бармеояд, вай дар тамоми анвои шеърӣ қувваозмоӣ намуда, дар сурудани ҳамаи жанрҳои ҳунари беназири шахси худро мунъакис сохтааст. Девони ашъори ӯ қуллиёти бузурге аз анвои мутавотири сухани манзум буда, зиёда аз сад ҳазор байтро фаро мегирад. Мирзо Бедил аз пурқортарин ва сермахсулттарин сухани порсӣ аст. Дар девони вай ҳама анвои шеърӣ мақоми вижа доранд ва дар тарҷиху бартариӣ яке бар дигари жанрҳои мустафоди ӯ қариб ки намешавад саъй кард. Аммо, чун жанрҳои амсоли рубоӣ, ғазал, маснавӣ ва қасида аз анвои дараҷаи аввали шеъри порсӣ аст ва дар сарҳатти жанрҳои дигар қарор доранд, дар эҷодиёти Мирзо Бедил ҳам ба ҳайси ҳуққоми салтанати ҳунари шоирии ӯ чулус намудаанд ва шеъри ӯро ба ҳайси намунаи вижае аз тарзи сухангустарии порсӣ, ки баъдтар мавсум бар сабки бедилӣ ё мактаби бедилӣ гардида, муаррифӣ намудаанд. Аммо мактаби Бедил ва сабки бедилӣ, беш ва пеш

аз кулли анвои бакоргирифтаи ин шоири нодирулқареҳа, мадюни ишкномаҳо ва ё маҷмӯаи маътуфоти вай, яъне ғазалиёти ўст, ки муддатҳо пас аз даргузашти муаллифи худ тахайюл ва андешаҳои ҳазорон суҳантирози порсиву ғайрипорсиро ба фитроки ҳайрати худ барбаста, ҳамчунон аз ақиби худ равона медоранд. Бинобар ин, ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил, агарчи аз даврони худӣ вай мавриди таваҷҷуҳ ва ҳозирбаи аҳли завқу маънӣ қарор гирифтаанд ва агарчи то бад-ин рӯзон аз ҷониби муҳаққиқони муосир ҷо-ҷо ва ба таври муҷаззо маҳалли назарбинӣ ва баррасиву таҳқиқ воқеъ шудаанд, дар арзишгузори кулли ханӯз ҳам ниёз бар таҳқиқоти вижаву ҷудогуна, пурвусъату паҳномандтар ва доманадору серпахлу доранд. Дар иртибот бар ин гуфтаҳо, шоистаи дарҷ ва гуфтан аст, ки рисолаи диссертсионии Нуров Нурзод Норович зери унвони “Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил”, ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ ба Шӯрои диссертсионӣ пешниҳод гардидааст, дар иртибот бар ғазалиёти Мирзо Бедил комилтарин таҳқиқоти фарогиру, дар навбати худ инсиҷомёфта аст. Мавзӯот ва масоила, ки муаллифи рисола мухтасс бар ғазалиёти Мирзо Бедил ва дар ҳитаи танҳо жанри мазкур ба анҷом расонида, то ба ҳол, дар ҳақиқат, аз ҷониби ягон муҳаққиқе, на муҳаққиқони хориҷӣ – дар шумули афғонистонӣ, покистонӣ, ҳиндустонӣ, эронӣ ва русу урупой ва на муҳаққиқони ватанӣ, гирифта аз адабиётшиносии даврони шӯравӣ то пасошӯравӣ, мавриди таҳқиқоти муфассалу мурағаб ва паҳноманд қарор нагирифтаанд.

Рисолаи Нуров Н.Н. ҷуз аз муқаддима, хулоса ва феҳристи адабиёти қорбурдшуда, иборат аз панҷ боб аст, ки дар ҳар яке аз ин бобҳо муҳимтарин масоили баҳсталаб ва таҳқиқнадидаи ғазалиёти Бедил ба таври бисёр муҳаққиқонаву мӯшикофона баррасӣ гардидаанд. Дар муқаддима муаллиф бо риояти низоми таҳқиқоти марсум дар хусуси зарурати таҳқиқ, дараҷаи омӯхта шудани мавзӯъ, мақсад ва вазифаҳои

рисола, сарчашмаҳои таҳқиқ, усули бакоргирифта дар таҳқиқ, навовариҳои илмии рисола, арзиши назарӣ ва амалии рисола ва матолиби меҳварӣ барои дифоъ суҳан ронда, дар иртибот бар ҳар яке матолибу андешаҳои ҷолибу мантиқӣ дарҷ намудааст. Дар қисмати дараҷаи таҳқиқи мавзӯъ муаллифи рисола қисмати аъзами сарчашмаҳо ва тамоми индиҷоти илмиро, ки то ба ҳол оид ба Мирзо Абдулқодир Бедил ва шеърӣ ба вучуд омада, қайд намуда, дар робита ба ин, сутӯҳ ва дараҷаи онҳоро баррасӣ намудааст. Он чи муаллиф роҷеъ ин мавзӯъ баҳс намуда, шоистаи дастгирӣ аст, чун дар нигоҳ ба номгӯйи осоре, ки оид ба ҳаёту эҷодиёти Бедил дар бахши китобнома овардааст, даовии вай, дар ҳақиқат, муҳаққақ мешаванд ва маълум мегардад, ки то имрӯз асари бузургҳаҷми алоҳидае дар робита бар ғазалиёти Бедил ба вучуд наёмадааст.

Дар боби якуми рисола – “Соҳторшиносии ғазал ва таҳаввули он дар эҷодиёти Бедил” муаллиф дар ихтивоии ҷаҳор фасл дар хусуси рушду таракқии жанри ғазал дар адабиёти классикии форсу тоҷик, инъикоси афкори адабии Бедил дар ғазалҳои вай, оид ба хусусиёти зимнии мисраот ва қофияҳову радиҷҳои бакоргирифтаи Бедил андешаронӣ кардааст. Дар иртибот бар вучуди қарина миёни шоирони пешин ва ҳунари шоирии Бедил муаллифи рисола дуруст қайд менамояд, ки Мирзо Бедил дар эҷодиёти жанри ғазал аз сабк ва ҳунари шоирони мутақаддим истифодаи хуб карда, ба василаи ин, дар такмили минбаъдаи ҷиҳатҳои соҳториву маъноии ғазал саҳми хешро гузоридааст. Дар робита бар истиқлоли мисраъ дар ғазалиёти Бедил, муаллиф бар ин андеша аст, ки истиқлоли мисраъ, ки аз нишонаҳои тавотури маонии нодир дар ғазали классикӣ аст, бо ибтикороти Бедил пайванди назаррас дорад. Ин ки тибқи дарёфтҳои муаллиф дар мисраоти Бедил миёни мазомин ва маонӣ ва вожагон робитаи мустақим вучуд дорад, маҳзи ҳақиқатро дар худ нуҳуфтааст, чун дар анбӯҳи ғазалиёти Бедил метавон ҳазорон маонии

навро пайдо намуд, ки агар, аз як сӯ, нишондиҳандаи хунари маъниофаринии Бедил бошанд, аз сӯйи дигар, намогари робитаи зичи ин мазомин бо ҷихоти сохтори ғазалиёти ӯ мебошанд, ки марбутанд бо корбурди авзони номаъмулу ноозмуда, таркибу ибороти нав, вожагони худсохтаи мураккаб, бурунсохти радифҳову кавофӣ ва монанди инҳо. Вучуди ин нишонахоро муаллиф аз ибтикороти асосии Бедил дар нигоҳ ба ҷихоти бурунivu дарунии жанри ғазал ҳисобидааст.

Дар фасли дувуми боби мазкур, ки ба бозтоби афкори адабии Мирзо Бедил ихтисос ёфтааст, муаллифи рисола оид ба забону услуби Бедил пардохта, масоили марбутро тавассути даовии ҳуди шоир ба субут расонидааст. Зимни баррасии ин мавзӯ, муаллиф назари мунтақидонаи баъзе аз муҳаққиқони маъруфи шеърӯ адаби порсӣ, аз ҷумла Абдулхусайни Зарринқӯб ва Шафеии Кадканиро, ки муддаиянд шеъри Бедил дар айни он ки жарф аст, тира аст ва дар айни он ки “чашмро ба нур ғарк” мекунад, “дилро ба тирагӣ” андар мениҳад, “рӯзи абролуд” ва “ҷодаҳои нопадоканор” аст, “дар пардаи ибҳом ва торикии заъфи баён ва безътиной ба мавозини забони форсӣ пинҳон шудаанд”, зикр карда, баъдан, барои таҳқиқи масъала аз навиштаҳои ҳуди Бедил дар робита бар тарзи гӯйиш ва сабки суханпардозии вай мисолҳои собиту мудаллал овардааст. Ин шеваи таҳқиқи муаллифи рисола шоистаи зикр аст, чаро ки ба мӯҷиби назари мунтақидонаи иддае аз муҳаққиқин, агарчи онон маъруфу нуфузманданд, наметавон дар хусуси шеъри Бедил, ки дарёи жарфу нопадоканори сухани порсӣ аст, ба таври қотеъу ниҳой қазоват кард. Дигар ин ки шеваи Бедил ва лаҳну услуби гуфтори вай бо шеваи порсии мовароуннаҳрӣ, яъне тоҷикӣ бештар қаробат дорад, балки айни як шева аст ва дар ин маврид ҳукми муҳаққиқоне, ки ошно ё қарин бо ин шеваанд, бояд дар мадди аввал қарор бигирад. Шеваи бакоргирифтаи Бедил намои равшани забони имрӯзи тоҷикӣ аст, аммо дар авҷи такмили маонӣ ва маҷозу рамз.

Дар фасли сеюми боби мазкур дар иртибот бар озодгунагии мисраот дар ғазали Бедил, муаллиф ду вижагии муҳимми мисраоти шоирро, ки яке вучуди маънии мустақил дар онҳо ва дигаре вучуди пайванд миёни дарунмояҳои мисраот аст, баррасӣ карда, ки қобили тавачҷух аст. Дар ҳақиқат, шеъри Бедил шеъри мисраъ аст, дар он аз нигоҳи кулӣ истиқлоли равшани мисраот ба назар мерасад. Муаллиф дар ин маврид дуруст қайд карда, ки мисраоти Бедилро мешавад ба таври ҷудогуна маънигузорӣ намуд.

Таҳқиқоти муаллифи рисола оид ба интихоби қавофӣ ва радифҳои вижаи Бедил ва усули такрорпазирии қофияҳо дар абёти шоир ва хулосае, ки вай дар ин бобат дарҷ намудааст, сазовори тавачҷух аст. Зеро Бедил, дар ҳақиқат, тавассути бакоргирии радифҳои нав ва тарзи корбурди қавофӣ бар халқи вожагон ва таркибҳои нодире даст ёфта, ки на қабл аз вай ва на баъд аз ӯ суҳанвари дигаре бар дастбурди онҳо муваффақ нагаштааст.

Дар иртибот бар фасли охири боби якуми рисола, ки ихтисос бар авзони ғазалиёти Бедил дорад, муаллиф қайд намуда, ки дар ғазалиёти Бедил 11 баҳр: рамал, ҳазач, музореъ, мучтас, раҷаз, комил, мутақориб, хафиф, мунсарех, муктазаб ва сареъ корбурд шудаанд ва миёни ҷамеи бухури мазкур баҳрҳои рамал ва ҳазач дар ғазалҳои мақоми аввалро ишғол менамоянд. Ба мӯҷиби он ки оид ба авзони ғазалиёти Бедил таҳқиқоти густурдае аз ҷониби муҳаққиқони эронӣ Ҳабиб Ҷадидулисломӣ, Насрини Шафой ва Ахмади Зокирӣ дар гунаи осори гуногунҳаҷм ба вучуд омада ва дар онҳо масъалаи авзони ғазалиёти Бедил то ҳадди гуфтани ҳалли худро ёфтааст, муаллифи рисола аз таҳқиқи густурдаву муфассали ин мавзӯъ иҷтиноб пазируфта, пажӯҳиши хешро дар маҳдудии баррасии хусусиёти бакоргирии бухури комил, мутадорик, мутақориб ва раҷазӣ шонздаҳрукна анҷом додааст. Аммо дар ин зимн ҳам, қайд кардан бамаврид аст, ки муаллиф аз уҳдаи

баррасии муҳимтарин вижагиҳои баҳрҳои нодири бакоргирифтаи Бедил ва усулҳои корбурди махсус ва ҳунармандона аз ʻбуҳури мазкур дар ғазалиёти шоирро ба таври бисёр муҳаққиқона мавриди тадқиқ қарор додааст.

Дар боби дувуми рисола – “Сабкшиносӣ ва поэтикаи забони ғазалиёти Бедил”, ки фарогири шаш фасл аст, муаллиф дар хусуси хусусиёти забонии ғазалҳои Бедил, печидагӯӣ дар онҳо, вожагони хосси ашъори Бедил, асоситарин васоити тасвири бадеӣ, тарзҳои махсуси вожасозӣ ва таъбиروفарӣ, истифода аз вожаҳову таркибҳои мардумӣ, шарҳ ва маънигузориҳои шоирона дар девони Бедил таҳқиқот бурдааст. Муаллиф дар фасли нахустини рисола дар тақя бар назариёти фалсафаи Ҳинд чунин ақида дорад, ки шеъри Бедил то дараҷаи муайяне ношӣ аз назарияи мазкур аст. Бар ҳамин асос, дар фасли дувум, ки ба баррасии вожагони хосси ашъори Бедил бахшида шудааст, дар табиини ҳайсиати корбурди вожаи *нафас* дар шеъри Бедил бар он аст, ки сувар ва маоние, ки шоир аз вожаи мазкур гирифта ё бароварда, аслан, ба таъсири хусни тавачҷуҳи Бедил ба фалсафаи Ҳинд ба вучуд омадаанд.

Дар фасли дувуми боби мазкур, ки ба васоити тасвири бадеӣ дар ашъори Бедил ихтисос ёфтааст, муаллиф ба таври бисёр мӯшиқофона дар атрофи киноёти бакоргирифтаи шоир дар мисоли вожагон, ибораҳо ва таркибҳои маҷозии вай таҳқиқот бурдааст. Дар ин фасл муаллиф бар ин назар аст, ки дар шеъри Бедил санооти киноя ва муаммо беш аз ҳар санъати дигаре мавриди корбурд қарор гирифта ва нисбат бар кулли дигар васоити тасвири бадеӣ ричҳон доранд.

Дар фаслҳои чаҳорум ва панҷуми боби дувум муаллиф ба таҳқиқи ҳунари вожасозии Бедил ва чигунагии корбурди вожаҳову таобири шоеъ ва роичу мустаъмал, ки хосси забони муҳовараи замони шоиранд, пардохта, ба манзараи кулли таъбиروفаринӣ ва таркибсозиву

ибораороии нигоҳи муҳаққиқона намудааст. Зимни ин, муаллиф чанд равишро дар коргоҳи воҷасозии Бедил ташхис намуда, тавассути онҳо ихдоси вожаҳои мураккаб, ибороти сечузъӣ ва серчузъӣ, таркибҳое, ки аз чанд чузъ ё калима созмон ёфтаанд, ҳамчунин, эҷоди ифодаҳои зиёди маҷозӣ ва, ба истилоҳ, рехтаву фразеологӣ дар коргоҳи хунарии шоирро муайян сохтааст. Муаллиф бар ин назар аст, ки Мирзо Бедил агар, аз як тараф, дар таҳаввул ва инкишофи вожаҳову иборот ва таркибҳову ифодаҳои зиёди забони тоҷикӣ нақши муассир гузошта бошад, аз сӯи дигар, тавассути эҷоди воҳидҳои мазкур тавонистааст аз такрору бозтоби мазомин ва маонии дарёфтаи қудамо иҷтиноб варзад ва, бад-ин тариқ, дар эҷод ва халқи мазомину мағоҳим, вожаҳову таркибҳо ва ибораҳои нобу тозаии зиёде саҳми бузургро бар ҷой бигзорад. Агарчи фасли панҷум давоми мантиқии фасли пешини худ аст, аммо бад-он ҷиҳат ки таҳқиқоти муаллиф дар ин фасл танҳо ба шарҳу табиини вожагону таркиби мардумӣ дар ашъори Бедил тамаркуз ёфта, муаллиф онро ба қисмати алоҳида ҷудо намудааст. Ин таҷзияи муаллиф қобили қабул аст, чун дар нигоҳ ба шеъри Бедил ва, умуман, шеъри шоирони сабки ҳиндӣ, яке аз хусусияти шеърӣ намояндагони ин сабк истифода аз мардумгуфтаҳо ё халқӣёт мебошад, ки худӣ онон аз ин қабил суханон ба исми *алфози бозорӣ* ё *алфози кӯча* унвонгузорӣ кардаанд.

Дар фасли шашуми боби мазкур муаллиф зимни баррасии шарҳ ва маънигузориҳои шоирона дар девони Бедил, муаллиф тавассути се замина мағоҳим ва мазомини ашъори Бедилро мавриди шарҳ қарор дода, ки қобили истиқбол аст. Ин заминаҳо иборатанд аз шарҳи истилоҳоти фалсафиву ирфонӣ, тафсири авотиф ва ҳолоти инсонӣ ва шарҳи вожагону таъбироти мухталиф. Ин се заминаро метавон ба ҳайси се дидгоҳи муаллифи рисола бар ашъори Бедил ва ё бар кунхи ҷаҳонбинии шоиронаву мутафаккирони Бедил талаққӣ кард. Се заминаи мубассит бар ҳайсиати дидгоҳи Бедил, ки аз ҷониби муаллифи

рисола дарёфта шудаанд, тавофук бо мухтавои эҷодиёти шоир, ба хосса, ғазалиёти ӯ доранд.

Боби сеюми рисола - “Тасвирсоzӣ, шигардҳои маъниофарӣ ва мазмунсоzӣ”, ки дарбаргирандаи чаҳор фасл аст, ба таҳқиқи ғазалиёти тасвирии Бедил ва ё гунаҳои тасвир дар манзари ғазалсароии шоир ихтисос ёфтааст. Вобаста ба ин, муаллиф кӯшидааст, то дар фасли аввали боб оид ба ғазалҳои тасвирии Бедил ва шеваҳои пайдоиши онҳо, дар фасли дувум оид ба тасвири табиат, дар сеюм – тасвири мутаноқиз ва, ба истилоҳ, парадоксӣ дар ғазалҳои Бедил ва дар чаҳорум дар хусуси ҷанбаҳои мавзӯии ғазал дар эҷодиёти шоир таҳқиқот бубарад. Дар фасли аввали боби мазкур, ки “Ғазали тасвирӣ дар девони Бедил” номгузорӣ шуда, муаллиф бар ин назар аст, ки яке аз хасисаҳои барҷаста дар хунари шеърфаринии Бедил “нуфузи аносири тасвир ва тасвирпардозӣ” ба шумор меравад. Муаллиф дар иртибот бар ин мавзӯ дуруст қайд мекунад, ки “дар шеваи кори Бедил барои офариниши тасовир мушоҳида ва диди фардии шоирона ё бардоштҳои хоссаи вай авлабият доранд”. Дар ҳақиқат, дар нигоҳ ба тасовири шоир метавон ҳаде зад, ки Бедил шоири суратгар ва ё мусаввири шоир аст, чун нақши нигоришоту тазайюноти ҳаёли ва ё мунаққашоти шоиронаи ашъ ва мафохим дар ашъори вай бас барҷаста аст.

Дар фасли баъдии боби мазкур, ки ба табиини тасвири табиат дар ғазалиёти Бедил ихтисос ёфтааст, муаллиф дар заминаи як ғазали баҳорияи шоир ба таҳқиқи мавзӯ пардохта, дар асоси ҳамин намуна тавониста, то бар баёни хасисаҳои асосии тасвирофаринии шоир даст ёбад. Дар ин зимн муаллиф бар ин назар аст, ки Бедил табиат ва зебоиҳои онро дар мисоли баҳор фузун аз он чи дар ҳуди он аст, зеботар тасвир мекунад ва аз ҳар унсури табиат ҳикматеро барои худ кашф мекунад. Дар ин зимн байти маъруфи Шайх Саъдиро, ки гуфта: “Барги дарахтони сабз дар назари хушиёр, Ҳар варақе дафтарест маърифати

Кирдигор”, метавон илова намуд, ки таъсирпазирии Бедилро аз гуфтаи мазкур тахмин мезанад.

Дар фасли баъдӣ, ки ба афкори мутаноқиз ва ё, ба истилоҳ, парадоксҳои Бедил бахшида шудааст, муаллиф ба пешинаи суҳанҳои ғайритатобуқ дар афкори бузургони адаби порсӣ, аз ҷумла устод Рӯдакӣ мепардозад, ки шоистаи зикр аст. Овардани амсилаи зиёди шоҳид дар иртибот бар мазомини мутаноқизи Бедил аз тааммуқи муаллиф бар кунхи эҷодиёти шоир шаҳодат медиҳанд. Муаллиф дар ин маврид қайд менамояд, ки дар каломи Бедил истифодаи парадоксҳо зии таобири ҷолиби шоиронаи вай омили ихдоси шеваи махсуси баён ва эҷоди мазомини тозаву тасовири ноби ӯ ба ҳисоб мераванд. Андешаи муаллиф сазовори истиқбол аст, чун дар ашъори ҷамеи шоирони сабки ҳиндӣ ва аз ҷумла Мирзо Бедил яке аз роҳҳои хилқати мафохим ва мазомини нав – ин корбурди таноқузоти фикрӣ аст. Дар шеъри бузургони сабки ҳиндӣ, махсусан дар эҷодиёти Калим, Соиб ва Мирзо Бедил афкори мутаноқиз ҷӯш мезананд ва ин қабил афкор авомили истиқлоли мактаби зехниро дар шахси шоирони фавқуззикр ба бор меоранд.

Дар фасли охири боби сеюм, ки ба офарниши мазомин ва вусъати ҷанбаҳои мавзӯии ғазалиёти Бедил ихтисос ёфтааст, муаллиф кӯшида, то асоситарин мазмини дарёфтаи Бедилро, ки ё маҳсули хилқати табиҳои худ шоиранд, ё шоир дар такмилу тавсиаи мазомини дарёфтаи қудамо сахм гузоштааст, таҳқиқот бубарад. Бедил, ин суҳанваре, ки маҳсули эҷоди вай сад ҳазор байтро убур мекунад, бе муҳобо, яке аз бузургтарин халлоқони мазомини бикр ва маонии ногуфта дар таърихи адаби порсӣ ба ҳисоб меравад ва аз ин ҳайс дар радифи Ҳаким Низомӣ, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва Соиби Табретӣ, ки дар офаридани мазомини бешумори нав маъруфанд, қарор дорад. Агарчи фасли мазкур дар қиёс ба унвони он хурдар аст ва агарчи шарҳи муҳаққиқонаи мазомини дарёфтаи Бедил хориҷ аз маҳдудаи як фасл аст, муаллиф тавониста, ки дар

баррасии ин мавзӯ низ муваффақ гардад ва асоситарину калидитарин мазомини девони шоирро маҳалли пажӯҳиш воқеъ гардонад. Ғазали шоирони сабки ҳиндӣ, ки Мирзо Бедил ҳам бар он шомил аст, маҳзани беназири мазомин ва мавзӯот аст ва дар ин бобат бар сабкҳои моқабли худ гӯйи сабқат мерабояд. Як хусусияти шеърӣ дар намои жанри ғазали сабки мазбур, ба хосса шеваи гуфтори Мирзо Бедил, иборат аз он аст, ки майдони мазмунофаринии шоирони ин сабк маҳдуд бар хузури мазомини маъдуду ҳисобӣ нест; чаро ки дар ғазалиёти сабки ҳиндӣ, чунонки муаллифи рисола қайд намуда, дар мисоли як ғазал метавон дахҳо мазмунро пайдо ва кашф намуд, новобаста ба ин ки ин мазомин ибтикориву зойидаи зеҳни халлоқи муаллифи он аст ё онҳо такрориянду шоир дар тасвири нави онҳо ба навъе сахм гузоридааст. Дар таҳқиқоти муаллифи рисола оид ба сайри мавзӯии шеъри Бедил чанд мавзӯи калидии эҷодиёти вай кашф гардидаанд, ки иборатанд аз фалсафаи ваҳдат ва касрат дар манзари мутаффакиронаи шоир, сулҳи кулл, муколамаи фарҳангҳо, мазомини маҳсул аз ороъ ва тарзи тафақури ҳиндӣ, ки зойидаи фалсафа ва ирфони ҳиндиянд ва, ҳамчунин, мавзӯоти марбут бар ахлоқ, ки дар маҷмӯъ ахлоқиёти Бедилро аз дидгоҳи шоиронаи вай инъикос менамоянд. Он чи муаллиф дар баррасии мавзӯоти мазкур баён намуда, шоистаи дастгирӣ аст ва бо муҳтавои тафақури Бедил татобуқ дорад.

Боби чаҳоруми рисола мавсум ба “Таассуроти поэтикаи Бедил аз суханварони гузашта” аст ва дар ин боб муаллиф пирумунӣ чаҳор фасл дар хусуси таъсири бузургони пешин дар мисоли устод Абӯабдуллоҳи Рдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Мавлонои Балхӣ ва Толиби Омулӣ ба шоирии Бедил таҳқиқоти ҷолиб бурдааст. Муаллиф зимни баёни таъсирпазирии Мирзо Бедил аз Одамушшуаро чанд рубоиро, ки Бедил бар асари рубоии суолу ҷавоби маъруфи устод суруда, мисол оварда, ки онҳо, дар ҳақиқат, бардошти равшане аз устод Рӯдакианд. Дар хусуси

бардоштҳои Бедил аз Ҳақими Тӯс ҳам, бояд қайд кард, ки муаллифи рисола бар умқи анбӯҳи ғазалиёти Абулмаонӣ фуру рафта, дарёфта, ки суварот ва тимсолҳои бакоргирифтаи вай монанди: Зол, Бежан, Рустам (-и Зол), Чам ё Чамшед, Кайкубод, Қайсар, Фаридун, Рахш, Симури ва амсоли инҳо аз “Шоҳнома”-и Фирдавсиянд. Андешаҳои муаллифи рисола дар мавзӯи таъсири Мавлоно бар шоирии Бедил амиқтар фуру мераванд ва аз муҳтавои фасли мазкур маълум мегардад, ки назариёти ирфонии Мавлоно ҳам аз тариқи “Маснавӣ” ва ҳам тавассути “Девони кабир”-аш бар сухангирозии Бедил таъсири бузурге намудаанд. Дар бобати асаргузории Толиби Омулӣ бар шоирии Бедил муаллиф дар муқобилагузории ғазалиёти ҳар ду шоир бар он муваффақ гардидааст, то хайсиати таъсири каломии ин шоири нозукбаёни сабки ҳиндиро, ки дар бофтани истиороти ба қавли Шиблии Нуъмонӣ шӯҳ дар таърихи адабиёти порсӣ шуҳратманд гашта, дар эҷоди мазомини Мирзо Бедил таҳқиқ намояд.

Дар боби охири рисола – “Таъсири поэтикаи Бедил ба суханварони адабиёти тоҷикии Фарорӯд (аз нимаи дувуми асри ҳаҷдаҳ то аввали асри бист)” муаллиф кӯшида, то таъсиротеро, ки Бедил баръақс бар суханварони пасин гузоштааст, мавриди таҳқиқ қарор бидиҳад. Ковишҳои муаллифи рисола дар ин замина дар сари эҷодиёти Туғрали Аҳрорӣ, Зуфархон Чавҳарӣ сурат пазируфтааст, ки шоистаи дастгирӣ аст, зеро суханварони мазкур, дар ҳақиқат, намояндагони мактаби Бедил мебошанд ва аз ашъори вай таъсири зиёде гирифтаанд.

Дар фасли дувуми рисола бошад, муаллиф дар хусуси таъсири шоирии Мирзо Бедил бар эҷодиёти яке аз шоирони давраи бозгашти эронӣ – Сабоҳии Бедгулӣ таҳқиқот бурдааст. Пажӯҳиши муаллиф дар ин зимн дар муқобалагузории чанд намуна аз ғазалиёти Сабоҳӣ ва Бедил сурат пазируфтааст, ки чуз татобуки сохториву шаклӣ дар мисоли вазн

ва қофияву радиф, ҳамчунин, дар онҳо мушобихати мавзӯиву ғоявӣ низ ба чашм мерасад.

Хулосаи рисола ҳам шоистаи пазириш ва дастгирӣ аст, он муҳтавои корро дар бар гирифта, бо мундариҷоти он мувофиқати том дорад. Муаллиф зимни баррасии 23 нукта натиҷаҳои таҳқиқоти худро ба таври муъҷаз ва мантиқӣ пешниҳод намудааст.

Қисмати китобномаи кор ҳам ҷолиб аст ва теъдоди сарчашмаҳову манобеъ ва осори таҳқиқотии овардаи муаллиф куллан бо муҳтавои кор мутобиқат мекунад.

Аммо, дар баробари муваффақиятҳо дар кор баъзе камбудҳо низ ба назар мерасанд, ки баррасии онҳо бар фоидаи муаллифи он хоҳад гардид:

1. Ба андешаи мо, корбурди вожаи “забон” дар унвони боби дувум- “Сабкшиносӣ ва поэтикаи забони ғазалиёти Бедил” зиёдтар мекунад, чун бе истифода аз вожаи “забон” поэтикаи ғазалиёт низ метавон гуфт.

2. Муаллифи рисола, бо ин ки дар иртибот бар истиклоли мисраот дар шеъри Бедил таҳқиқоти шоиста бурдааст, дар хусуси вучуди робитаи мантиқӣ дар шеъри Бедил, ки сарчашмаи худро аз шеъри Хоҷа Ҳофиз ва бузургони сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Калими Кошонӣ ва Соиби Табрезӣ мегирад, сухан нагуфтааст. Вучуди ҳамин робитаи мантиқӣ аст, ки ду мисраи мустақилро дар шеъри сабки ҳиндӣ, аз ҷумла дар шеъри Бедил ҳам, ки бе шак, намояндаи ҳамин сабк аст, бо ҳам пайванд медиҳад. Ин ки муаллиф иртиботи ду мисраъ дар шеъри Бедилро ба василаи дарунмояи он дарёфта, ки ба андешаи мо, он аслан, вучуди мантиқ миёни вожагону ибороти як байт аст, на дарунмоя. Дарунмоя, дар асли худ, чизе ғайр аз иртиботи мантиқӣ аст ва он бо балоғату фасоҳати гуфтор ҳамнишинӣ дорад.

3. Ба чихати он ки мавзӯи авзони ғазалиёти Бедили Дехлавӣ қабл аз ин ба тақриб ҳалли худро ёфтааст, чунонки худи муаллифи рисола ҳам ин нуктаро дар оғози фасли чаҳоруми боби якум дар асоси осори муҳаққиқон қайд намуда, хубтар мешуд, ки фасли мазкур дар ҳаҷми як зерфасли алоҳидаи дохили фасли сеюм ва ё андаруни он зери номи умумии “Вижагиҳои мисраъ, қофиябандӣ, радифпардозӣ ва вазнии ғазалиёти Бедил” ҷойгир карда мешуд. Аммо, ин дар хитаи ихтиёри худи муаллифи рисола қарор дорад.

4. Ба назар мерасад, агар фасли якуми боби дувум дар рисола намебуд, бештар мебуд, зеро бо шиносӣ бо кулли муҳтавои рисола ва мундариҷоти он, фасли мазкур бегона менамояд ва набудани он бар куллият ва пуррагии рисола ҳеч намекоҳад. Яке аз мавзӯоти зибаҳс дар фасли дувум ин баррасии вижагиҳои забониву балоғии шеъри Бедил аст, ки муаллиф ин хасисаи шеъриро поэтикаи забони Бедил қаламдод кардааст ва онро то ҳадди гуфтани мутаассир ва маъхуз аз поэтика ва назарияи балоғатшиносии санскриту ҳиндӣ ҳисобидааст. Ба андешаи мо, ин андешаи муаллифи рисола он кадр ҳам сикхат надорад, зеро дар Ҳинд зистану шеъри порсӣ гуфтан, барои шоири порсигӯ маъноӣ онро надорад, ки дар пардохтани шеър тахтуннуфузи забону баёни ҳиндӣ ва назарияи зебоишиносии санскрит қарор бигирад. Зимнан, қайд кардан бамаврид аст, ки фасли дувуми боби мазкур агар ба исми “Сувари вожаи нафас дар коргоҳи ҳунарии Бедил” номгузорӣ мешуд, ба мундариҷаи фасл бештар мувофиқат мекард, зеро, чунонки аз муҳтавои ин фасл дида мешавад, таҳқиқоти муаллиф, аслан, дар гирди ҳамин вожа ва таркиботу суваре, ки аз он ба вучуд омада, мутамарказ гардидаанд. Як нуктаро дар иртибот бар вожагони калидии ғазалиёти Мирзо Бедил қайд кардан бамаврид аст, ки дар девони шоир вожаҳои дигаре ҷуз аз вожаи фавқуззикр ба назар мерасанд, ки дараҷаи қорбурдашон дар қиёс бо вожаи нафас ба маротиб зиёдтар аст. Аз ҷумлаи ин вожаҳо *оина*, *шамъ*,

тифл ба ҳисоб мераванд. Ин вожаҳоро Бедил, бегумон, аз ҳамтоёни сабкии худ, ба хосса, аз Соиб ба орият гирифтааст, зеро вожағони мазкур қабл аз Бедил дар ғазалиёти Соиб аз мақоми меҳвариву калидӣ бархурдор буданд. Қайди ин нукта ҳам бамаврид аст, ки махсусан вожаи *оина* дар тарсими сувароти ҳаёливу ваҳмӣ ва эҷоди мазомини фалсафиву ирфонии Бедил нақши бас муассир дорад. Ба ҷиҳати қорбурди зиёди ҳамин вожа аст, ки Бедил дар адабиётшиносии муосир бештар бо хитоби *шоири оинаҳо* маъруф аст. Аммо, мутаассифона, ҳеҷ ҷо аз Бедил ба унвони шоири нафасҳо номе нагирифтаанд. Ин нишон медиҳад, ки вожаи нафас дар қиболи вожағони мазкур муқоисанашаванда аст ва дар мақоми пойинтар қарор дорад. Бовар аст, ки таҳлили омории вожағони девони ғазалиёти Бедил парчамро ба вожағоне амсоли *оина* ва *тифл* медиҳад.

5. Дар фасли савуми боби дувум, ки ба васоити тасвири бадеӣ дар ашъори Бедил ихтисос ёфта, муаллифи рисола чунин мешуморад, ки тасвиrotи шоиронаи Бедил, аслан, бар киноёт ва мармузгӯйӣҳо, яъне муаммоҳои вай асос пазируфтааст. Сухани муаллиф қобили қабул аст, аммо набояд фаромӯш кард, ки яке аз авомили ихдоси ҳуди киноя ин санъати истиора ва ё ибороти мустаор аст, яъне, ба маънии дигар, истиора ба ҳайси шакл ин ҷо омили вучуди маънии муканнаъ аст, на ин ки маънӣ илллати ҳастии шакл. Бинобар ин, шеърӣ Бедил бар истиора истехком пазируфтааст ва ин ки онро баъзан дунёи румузи шоирона низ мегӯянд, ба мӯҷиби ҳамин истиора аст. Пас, муаллиф агар дар мавриди истороти Бедил ист мекард ва киноёти шоирро тавассути ибороти мустаори ӯ баррасӣ мекард, бар қамоли фасли мазкур бештар меафзуд.

6. Дар иртибот бар афкори мутаноқиз ё парадокс муаллиф агарчи дар фасли сеюми боби савум таҳқиқоти шоиста бурда, дар хусуси таъсироте, ки Бедил дар истифодаи ҳамчунин афкор аз бузургони сабки хиндӣ, ба хосса, пештозони он монанди Толиб, Калим ва Соиб

пазируфта, радди назар карда. Бояд қайд кард, ки шоирони мазкур, бегумон, беш аз ҳар шоири гузашта бар шоирии Бедил асар гузоштаанд, зеро онон чи аз ҳайси замон ва чи аз ҷиҳати тарзи гуфтор ба Бедил наздикӣ доранд. Бинобар ин, ҳеҷ мумкин нест, ки дар овардани таноқузоти фикрӣ Бедил зери таъсири онон, хусусан Соиб, ки девони ғазалиёти вай маҳзани таноқузоти шоирона аст, қарор нагирифта бошад.

7. Дар фасли аввали боби мазкур, ки ба мактаби пайравони Бедил ихтисос ёфтааст, муаллифи рисола танҳо ба баррасии вижагиҳо ва нишонаҳои сабки ҳиндӣ дар эҷодиёти Шавкати Бухорӣ, Сайиди Насафӣ, Носири Бухорӣ ва суҳанварони дигари хавзаҳои адабии Мовароуннаҳр суҳан ронда, аммо дар хусуси таъсири Бедил бар эҷодиёти онон ва ё татаббуи онон аз ашъори Бедил чизе наёвардааст, ки ин равиши таҳқиқот, бо унвонгузори боб мувофиқат намекунад. Зимнан, қайд кардан бамаврид аст, ки дар фасли мазкур муаллиф танҳо бар таъсирпазирии Туғрали Аҳрорӣ ва Зуфархон Ҷавҳарӣ аз шеъри Бедил, ки аз зумраи охири намояндагони сабки ҳиндӣ ва, махсусан, мактаби бедилӣ маҳсуб мешаванд, иктифо кардааст. Ҳол он ки маъруфтар, пешгомтар ва муқаддамтар аз ин шоирон Шавкат, Сайидо ва Носир ба ҳисоб мераванд, ки доираҳои адабии Ҳиндро бо он ҳама таҷаммулоташ тасхир намуда буданд.

8. Дар қор, ҳамчунин, ҷо-ҷо хатоҳои имлоӣ ва техникӣ воমেҳӯранд. Хатоҳои имлоӣ бештар бо ҳарфи *ӯ*, риоя накардани ташдид дар баъзе аз вожаҳо ва партофтани баъзе аз ҳуруф дар вожаҳо рабт доранд, масалан, *муҷиб* ба ҷойи *мӯҷиб* ва *ё*, баръакс, *шӯҳрат* дар ҷойи *шухрат* (сах. 4); *хоса* ба ҷойи *хосса*, ҳазфи *ъ* дар ибораи монанди *ҷанбаъҳои ҳунари* (сах.5; 10) . Аз зумраи саҳавоти техникӣ истифодаи рақамҳо ба ҷойи ҳарфҳо ва риоя накардани фосолаи ҷузъҳост. Аз ҷумла, муаллиф дар фасли ахири боби дувум (сах.. 195) зимни баррасии шурӯҳоти ашъори Бедил ишорати А)- ро истифода карда, дар саҳифаи 205 бошад, ба ҷойи ишораи Б)

рақами 2)- ро мустафод шуда ва дар саҳифаи 207 бошад, боз онро бо В) ишорат намудааст. Дар қисмати китобнома низ чунин ғалатҳо дар ишорагузори харфии сарчашмаҳо ба назар мерасанд, ки ҷое бо харфи калон ва ҷойи дигар бо хурд оварда шудаанд.

Аммо, бояд таъкид намуд, ки вучуди хатоҳои мазкур, ба ҳеч ваҷҳ, бар арзиши умумии кор коҳиш ворид намесозад, зеро онҳо – ҳамагӣ нисбиянд, саъбу нобахшуданӣ ба ҳисоб нахоҳанд рафт ва дар қиёс бо мундариҷаи кор ба ҳадде нестанд, ки вучуди онҳо мӯҷиби нуқсони кор бошанд.

Фишурда ҳам бо муҳтавои рисола комилан мувофиқат дорад. Дар фишурда 3 монография ва 22 мақолаи муаллифи рисола дарҷ ёфтаанд, ки ҳамагӣ дар маҷаллаҳои илмӣ ва пазируфташудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ба ҷоп расидаанд ва ба пуррагӣ мундариҷаи асосии рисолаи диссертатсионии муаллифро инъикос менамоянд.

Рисолаи диссертатсионии Нуров Нуралӣ Норович зери унвони “Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодирӣ Бедил”, ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филология ба Шӯрои диссертатсионӣ пешниҳод гардидааст, дар сатҳи мутобиқ бо меъёри муқарраршудаи рисолаҳои диссертатсионӣ навишта шуда, ба талаботи умумии Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ аст ва муаллифи он сазовори дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10. 01. 01.- Адабиёти тоҷик мебошад.

Д.и.ф., профессори кафедраи

забони тоҷикӣ ДДМИТ:

Имзои Саид ҷаъфаров О.Ш. - ро тасдиқ менамоям.

Сардори шӯбаи кадрҳои ДДМИТ

Саид ҷаъфаров О.Ш.

Раҷабов Б.С.

